

A lengyelek és Ausztria

Írta:

Divéky Adorján dr.

Megjelent a „Magyar Figyelő“ 1916. évi 22. számában

A szerző kiadása Budapesten.

HUNGÁRIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST

1772. január 15-ikén kötötte meg Nagy Frigyes II. Katalinnal a szerződést, mely Lengyelország első felosztását mondja ki. Mária Terézia eleinte nem akart részt venni a felosztásban, mert lelkiismereti és politikai aggályai voltak. Bizonyítják ezt szavai: «Nicht alleyn das offenbare Recht himmelschreyend wider uns, sondern auch alle Billigkeyt und Vernunft gegen uns ist.» Csak fia József és Kaunitz sokszoros rábeszélésének engedve járult hozzá február 19-ikén a porosz-orosz szerződéshez, de kellenül, mint azt Kaunitzhoz intézett híveiéből láthatjuk: «Piacet weil so viel grosse und gelehrte Männer es wollen; wenn ich aber schon längst tot bin, wird man erfahren,, was aus dieser Verletzung an allem, was bisher heilig und gerecht war, hervorgehen wird.»

Egyéb nyilatkozatai is bizonyítják, hogy nem szívesen ment bele a felosztásba, mert erkölcsileg nem tartotta megengedhetőnek. Mercyhez intézett egyik levelében ezt mondja: «Quant à la Pologne nous n'empêcherons plus le Roi de Prusse d'en arracher une partie; la Russie prendra la sienne et on nous offre une égale.»

«Entre particuliers une offre de cette nature seroit une insulte et l'accepter une injustice; les loix du droit de la nature n'ont-elles pas la même force sur les actions des souverains?¹⁾

1) Arneth: Geschichte Maria Theresia's. Wien, 1877. VIII. 602. 1. „Ami Lengyelországot illeti, nem fogjuk a porosz királyt megakadályozni abban, hogy magához ragadjon egy részt. Oroszország is elviszi a magáét és nekünk hasonló ajánlanak fel. Magánemberek közt ez durva támadás számba menne, és elfogadása igazságtalanság. Vájjon a természeti jog törvényei nem kötelezők-e az uralkodók tetteire nézve is?“

Egy más alkalommal meg így nyilatkozott: «Aller Partage ist unbillig in seinem Grund und für uns schädlich. Ich kann diesen Antrag nicht genug bedauern und muss bekennen, dass mich sehen zu lassen schäme.»¹⁾

Hasonló hangon ír Mária Antoinettehez 1778. június 1-én Schönbrunnból, melyben ezt mondja: «Galiciának szerencsétlen megszerzése kikökkentett minket az egyenes útból, mert oly könnyen túltettük magunkat rajta, de ez most jó tanulság volt számunkra és valószínűleg nem fogjuk ezt egészen szárazon elvinni.»

Mária Terézia azon az alapon vett részt a felosztásban, hogy Vörös Oroszország a XIII. században Kálmán magyar királyi herceg kormányzása alatt állott. Ennek a területnek Galícia és Lodóméria nevet adtak, s bár Mária Terézia a magyar korona alapján vette azt birtokába, még sem csatolta Magyarországhoz, hanem Ausztriához.

Ausztria része volt a legbecsesebb; magában foglalta Kis-Lengyelországot, Sandomierz-t, Zamosc-ot, Vörös-Oroszország nagy részét, Podoliát, Lwówot (Lemberget), összesen 68 ezer négyzetkilométernyi területet, 3 millió lakossal. A harmadik felosztás alkalmával kapta a Bug, Visztula és Pilica közt levő területet Krakóval egyetemben, mely Nyugati Galícia nevet kapott. Ez a rész azonban csak rövid ideig (1795—1809.) maradt birtokában.

Ausztriában akkor abszolutisztikus germanizáló szellem uralkodott, mely éles ellentétben állott a lengyel nemes féktelen szabadsághoz szokott természetével. Az új terület nagyon elütött Ausztria többi részétől. Túlnyomó részt lengyel volt, németül alig tudott valaki. A parasztság igen alacsony színvonalon állott, el volt nyomva s nem tudott felemelkedni a haza, a nemzet fogalmához. Ezt a teljesen elütő organizmust akarta az osztrák uralom a többi tartománnyal összeforrasztani s abszolúttá, egységessé tenni.

Az első években némi kedvezménnyel és lekenyerezéssel igyekeztek a lengyel nemességet megszerezni. A kormány megerősítette a lengyel nemesség összes kiváltságait s azt egyenlővé tette az osztrák nemességgel.

¹⁾ Arneth: Id. m. VIII. 364. 1.

Galíciában eltörölték a régi lengyel jogot s helyébe az osztrákot hozták be; hasonlókép jártak el a lengyel nyelvvel s behozták a latint, majd pedig a németet. A lengyel hivatalnokokat eltávolították s helyükbe németeket neveztek ki, kik sok erőszakosságot és visszaélést követtek el. A legnagyobb bizalmatlansággal tekintettek a nemességre, melyet a lengyel nemzeti ügyek vezetőinek tartottak s ellensúlyozásukra a parasztságot használták fel, melyet, a nemesség ellen uszítottak.

Mária Terézia és József nagyban emelték az iskolázás színvonalát, de az iskola a *németesítés* szolgálatában állott, s azért ellenszenves volt a lengyeleknek. A németesítést mozdította elő a iwówi (lemergi) egyetem is, melyet József az egykori lengyel liceumból alakított át 1784-ben egyetemmé. A középiskolák nyelve hasonlókép a német volt. A germanizáció előmozdítására szolgáltak a német telepítések is, melyek részben még máig is fennállanak.

A németesítő törekvésekhez járult még II. József *egyházellenes politikája*, mely nagy ellenszenvet keltett a mélyen vallásos lengyel népben. A szerzetes rendeket feloszlató rendelet Galícia 211 kolostorából százötvenet törölt el s hasonló sorsra jutottak a püspöki papnevelő intézetek is, melyek helyébe állami semináriumokat állított. Többi ismeretes egyházellenes intézkedései szintén nagy visszatetszést szültek a lengyelség körében.

A régi lengyel önkormányzat megszűnt: az országgyűlés (sejm) és vajdasági gyűlések (sejmiki) helyébe az 1775-iki pátenssel szervezett *rendi gyűlés* és *rendi választmány* lépett, melyeknek semmi jelentőségük nem volt, mert egyrészt igen ritkán hívták össze, másrészt, mert csak köszönetüket fejezhették ki itt a rendek. Az egykori lengyel koronatisztviselőknak, mint a vajdának, várnagyoknak és sztarosztáknak a grófi méltóságot adományozták, a kerületi hivatalnokoknak pedig a báróságot¹⁾, ezenkívül megerősítették a régi lengyel hercegek és grófok címét. E méltóságok a főpapokkal együtt alkották a főúri rendet, míg a nemesség a prelátusokkal és kanonokokkal egyetemben a lovagi rendhez tartozott. Ezekhez járult még Lwów városának két követe. E rendi gyűlést azonban rövidesen feloszlatta II. József 1782-ben.

¹⁾ Ezért van Galíciában annyi gróf és báró, kiknek nagy része igen szegény.

Jobb idők hajnala látszott derengeni az alkotmányos II. Lipót trónraléptével, ki II. József *erőszakos intézkedéseit* megszüntette. A lengyel királyság megújhodása, az 1791. május 3-iki alkotmány kimondása arra készítette II. Lipótot, hogy ő is adjon alkotmányt lengyeléinek s biztosítja Lengyelország barátságát Sőt még Galícia visszaadásáról is volt szó. Ez bátorságot öntött a galíciai lengyelekbe és alkotmánytervezetet nyújtottak be 1790-ben Galícia részére. Ez a nevezetes *«Charta Leopoldina»*.

Ennek keletkezését több körülmény mozdította elő. Egyrészt az elnyomatás, mely felébresztette a galíciai nemességben az alkotmány után való vágyódást, továbbá Lengyelország megújhodása, mely a május harmadiki alkotmányban csúcsosodott ki és a külpolitikai viszonyok, amennyiben Lengyelországnak Poroszországgal való szövetsége aggodalommal töltötte el Ausztriát, mert tartott tőle, hogy az esetleg Galícia elszakítására fog vezetni. Az alkotmánylevél a lengyel kedélyek lecsillapítását célozta s kiterjedt az államélet majd minden ágára. Biztosítva vannak benne a polgári jogok (de még nincsenek kiterjesztve az összes lakosokra), a személyes szabadság, a birtokjog és a kérelmezés joga. Hiányzik azonban az egyenlőség gondolata s ennek következtében fennállanak még a jobbágyterhek. A városi polgárokkal és zsidókkal szemben a tervezet elég türelmes.

Galiciának lesz tartománygyűlése, melyen elsősorban a nemesség vesz részt, s részben a hivatalnoki kar. Tagjai a gyűlésnek azonkívül az egyházi méltóságok, még pedig három püspök, apátok, preláthusok és a káptalanok követei. Végül az egyetem két követe és tizennégy városi követ.

A tartománygyűlésnek van kezdeményező joga, de határozatára csak bírósági, polgári és büntető ügyekben van szükség. Más törvényhozási kérdésekben a tartománygyűlés választmányát illeti a szó, melynek mintegy közbenjáró szerepe van.

Joga volt a tartománygyűlésnek panaszt emelni a tisztviselők működése ellen.

A közigazgatás élén a helytartó állana, kinek a gyűlés bizalmatlanságot is szavazhat. Helytartó gyanánt legszívesebben egy főherceget látnának. A hivatalnokok lengyelek lesznek.¹⁾

¹⁾ Kutrzeba: Sprawa polska w Austrii w XVIII i XIX. wiekn. Krakow 1916. 6. 1.

Bár ez engedmények messze elmaradtak a lengyel nemesség egykori jogaitól, mégis nagy haladás volt az akkori Ausztria kormányformájához viszonyítva, mert hisz itt a nemzetnek semmi beleszólása nem volt az állam ügyeinek intézésébe.

A Charta Leopoldina bizonyos különállást biztosított volna Galiciának, mert, bár a végső döntés Bécsben történt volna, de külön galíciai udvari kancellária útján, melynek élén a kancellár és négy tanácsos állott volna, kik csak galíciai születésűek lehetek, vagy ottani indigenák; külön igazságszolgáltatást és külön nemzeti bankot kapott volna.

Volt idő, mikor a lengyelek remélhették, hogy ez alkotmánytervezet részben megvalósul, de a külpolitikai viszonyok megsemmisítették azt, mert Ausztria Poroszországhoz közeledett s nem tartotta szükségesnek, hogy a lengyeleknek kedvezzen.

II. Lipót halála után a tervezet teljesen feledésbe merült s újra a régi rendszer lett uralkodóvá.

A bécsi kongresszuson ismét előtérbe lép a lengyel kérdés. Főképp I. Sándor cár volt rajta, hogy kedvenc terve: a lengyel királyság visszaállítása a saját uralma alatt valóra váljék. A nagyhatalmak azonban ellene szegültek ennek s úgy Castlereagh mint Talleyrand és Metternich inkább független Lengyelországot akartak, mint hogy az orosz hatalmasabbá legyen. Anglia, Ausztria és Franciaország titkos szövetséget kötöttek a cár ellen s már-már új háborúra került volna a sor, ha közbe nem jön Napoleon szökése Elba szigetéről, mire hamarosan kibékültek s a lengyel kérdést is elintézték az 1815. május 3-iki szerződés értelmében. Ausztria visszakapta a schönbrunni békében elvesztett tarnopoli és podgórzei kerületet a wielickai sóbányákkal egyetemben. Krakóból és a tőle nyugatra eső néhány városkából köztársaságot alakítottak a három osztozkodó hatalom protektorátusa alatt.

Metternich abszolutisztikus kormányzása következett most, bár a bécsi kongresszuson kötelezte magát, hogy alkotmányosan fog kormányozni. Annyit ugyan megtett, hogy 1817-ben visszaállította a rendi gyűlést, mely azonban alig tengette életét. A «divide et impera» elve érvényesült az egész vonalon. A hivatalokat németekkel töltötték be. A nemesi bíróságoknál még latinul ment a tárgyalás, de már fogalmazni nem tudtak e nyelven. Az iskolákat, kezdve az egyetemtől le az utolsó falusi iskoláig, elnémetesítették s a rendőrruralom és önkény mind nyomasztóbban nehezedett a tartományra.

Ebben az időben a galíciai lengyelek helyzete volt a legsanyarubb és nem csoda, hogy az elkeseredés Ausztria ellen mind inkább nőtt s hogy a galíciaiak tekintete Varsó felé irányult, hol a lengyeleknek bizonyos autonómiájuk, sőt hadseregük is volt.

Ehhez járult még az a körülmény is, hogy Ausztria és Oroszország között 1828—1829-ben rendkívül kiélesedett az ellentét s I. Miklós cár Ausztria megtámadását tervezte.

E két körülmény, melyhez még a magyarok fellépése is járult, idézte elő Galícia Magyarországhoz való csatolásának tervét. Az 1825—1827;ik évi pozsonyi országgyűlésen ugyanis követelték a rendek, hogy Galiciát hazánkhoz csatolják, mert Mária Terézia a magyar korona jogára való hivatkozással szerezte meg azt. A tárgyalások meg is indultak ez értelemben s 1830-ban már majdnem elhatározott dolog volt, hogy Galiciát Magyarországhoz csatolják, amikor 1830. nov. 29-ikén kitört a lengyel forradalom, mely az egész tervet keresztül húzta. Az időpont ugyanis alkalmatlan volt, mert a galíciai lengyel közvélemény szabadságának visszaszerzését remélte a forradalomtól s egész figyelmét Varsó felé fordította.

Ellene volt a tervnek *Lobkowitz* herceg, Galícia kormányzója is, ki részletes fölterjesztésben fejtette ki álláspontját.

A tervet csakugyan elejtették, de nem a főt említett okokból, hanem azért, mert a lengyel forradalom kitörése következtében a bécsi kormánynak nem kellett félnie attól, hogy a cár megtámadja Ausztriát s elszakítja attól Galiciát. Ehhez hozzájárult még az, hogy a forradalom leverése s az ezt követő elnyomatás folytán a Lengyel Királyság megszűnt veszedelmessé válni Galíciára nézve, mert megszűnt a vonzóerő, mely a galíciai lengyelekre is oly nagy hatást gyakorolt.¹⁾

Az 1830—31-iki lengyel forradalom idején a lengyelek reménykedtek, hogy Ausztria segíteni fogja őket Oroszországgal szemben s azért Károly főhercegnek felajánlották a lengyel trónt. *Metternich* eleinte támogatta a tervet s *Clam Martiniz* grófot és *Kolowrathot* bízta meg a lengyel megbízottakkal való tárgyalással, de azután mereven elutasította e tervet. A felkelés tartama alatt engedett a lengyelelles irányzat, de már a következő évben változott a rendszer és *Estei Ferdinánd* főherceg lett a hely-

¹⁾ Askenazy: *Wczasy historyczne*. III. 273—274. l.

tartó, s tartományi alelnökké a lengyelelleses Krieg bárót adták melléje, aki kérlelhetetlen következetességgel vitte keresztül Metternich rendszerét.

Ennek az volt a következménye, hogy hazafias titkos társulatok keletkeztek, melyek közül a legbefolyásosabb «A lengyel nép szövetsége» («Stowarzyszenie Ludu Polskiego») volt. Ezt *Goszczinski* költő szervezte Krakóban. Ez a szövetség egész Galíciára kiterjedt, sőt szálai Litvániáig is vezettek. Később, midőn Krakóból 1836-ban kiutasították az emigránsokat, Lwówba (Lembergbe) tették át székhelyüket, mígnem 1838-ban a rendőrség fel nem fedezte a titkos szövetséget. Az ezt követő nagy per 1845-ig tartott s a fővezetők Kufstein és Spielberg börtöneibe kerültek.

Ez a sikertelenség azonban nem tartotta vissza a lengyel szabadságért lelkesedő rajongókat, elsősorban *Mieroslawskit*, ki 1845-ben Párisból hazasietett, hogy egész Lengyelországra kiterjedő fölkelést szervezzen. Terve fantasztikus és kivihetetlen volt, de dacára a legjobb lengyel hazafiak figyelmeztetésének a lángoló lelkesedésű tapasztalatlan fiatal ember magával ragadta a lengyelség egy részét. A fölkelés középpontjául Krakót szemelték ki, de az osztrák kormány idejekorán értesült Mieroslawski terveiről és hamar elfojtotta azt, ami annál könnyebben ment, mert őt magát még a fölkelés kitörése előtt elfogták. *Collin* tábornok pedig a fölkelés elfojtásának ürügye alatt elfoglalta Krakót.

Krieg báró, hogy a fölkelést elnyomja, ellenforradalmat szervezett, amennyiben a parasztságot fellázította a nemesek ellen azáltal, hogy felszabadításukat ígérte a nemesi uralom alól s a nemesek fejére jutalmat tűzött ki. A félrevezetett parasztság dúlva és rabolva vonult végig Galícián és elpusztította a nemesi udvarházakat. A felbőszült tömeg Tarnównál rettenetes vérfürdőt rendezett (tarnówi vérfürdő, rzesza tarnowska), egész falvakat felégetett s a nemeseket kegyetlenül legyilkolta. Közben a védőhatalmak csapatai március 3-ikán elfoglalták Krakót s eme utolsó független lengyel területet Oroszország és Poroszország beleegyezésével s Francia- és Angolország tiltakozása ellenére, november 6-ikán Ausztriához csatolták.

A népek szabadságának hajnala — 1848 — a lengyeleket is lázba hozta. A bécsi forradalom hatása alatt Krakóban és Lwówban nemzeti bizottságok keletkeztek, melyek messzemenő kívánásokkal léptek fel. Az események rohamos fejlődésének hatása

alatt a kormány képviselői — *Stadion* gróf kormányzó és *Krieg* báró Krakóban — elismerték a lengyel kívánságok jogosságát. Jobb jövő reménye látszott virradni a lengyelekre. Az emigránsok visszatértek s az állam foglyok egy része elhagyta a börtönt. De mindez csak illúzió volt. Mihelyt a kormány ura lett a helyzetnek, vége lett minden reménynek. Krakóban mozgalmak keletkeztek, mert *Krieg* báró akadályokat gördített a nemzetörség felállítására elé, mire bombázni kezdték a várost és megadásra kényszerítették.

Az ezernyolcszáznegyvennyolcas mozgalmak letörése után bekövetkező reakció rendszere teljes szigorával és erejével lépett fel Galiciában is. A rendszer ridegségén sokat enyhített *Goluchowski* Agenor gróf, Galícia helytartója, kinek működése nagy jelentőségű volt az osztrák lengyelség történetében. E konzervatív felfogású államférfiú esküdt ellensége volt minden forradalmi mozgalomnak és a lengyel nemzeti fejlődést törvényes keretek közé akarta szorítani. A fősúlyt a dinasztíával való jó viszonyra helyezte s azért nem az egyes minisztériumokra akart támaszkodni, hanem egyenesen az uralkodóra. Ily irányban kezdte átalakítani a galíciai tisztviselői kart, amennyiben mindazokat, kik a galíciai viszonyokat nem ismerték s nem volt érzékük a lengyel nép szükségletei iránt, fokozatosan elbocsátotta és helyekbe lengyeleket alkalmazott. Mig egyrészt előmozdította a lengyel nyelv szélesebb körű alkalmazását a hivatalos életben, másrészt gondot fordított a német nyelvnek megfelelőbb tanítására. Emellett igyekezett a tartomány anyagi fellendülését is előmozdítani vasutak, utak és csatornák építésével.

Az októberi diploma új korszakot nyit meg Galícia fejlődésében is, bár úgy ez, mint a februári pátens és az 1867-iki decemberi alkotmány erősen centralisztikus jellegűek. Galícia lengyeléi új életet kezdhettek, szabadon kifejezhették lengyel voltukat, lengyelül beszélhettek, lengyelül taníthattak s lengyel hivatalnoki kart nevelhettek. 1865-ben beszélt utoljára a galíciai helytartó németül; azontúl lengyel helytartók kormányozták a tartományt. A lengyel nyelv mind szélesebb tért hódított az iskolában, a hivatalokban és a bíróságoknál. Nem volt azonban még tisztázva, vajjon csak lengyelül írjanak-e a hivatalokban, vagy lengyelül is.

Az 1859-iki és 1860-iki rendeletekben megengedték azt;

hogy Galíciában a hivatalokhoz és bíróságokhoz szabad legyen lengyelül fordulni (keleti Galíciában kisoroszul) s azok hasonlóképp válaszoljanak a feleknek. Az iskolába a lengyel nyelvet kezdték lassan behozni, míg nem az 1867-iki tartományi rendelet úgy intézkedett, hogy a népiskola nyelvéről az dönt, aki az iskolát fentartja, tehát elsősorban a község, llyformán a népiskola részben lengyellé, részben kisorosszá lett. Szélesebb jogot biztosítottak a lengyel nyelvnek a középiskolákban, hol általánosságban a lengyel lett az előadás nyelve s csak egyes meghatározott esetekben a német vagy a kisorosz. Az egyetemek ellenyelesítése lassabban történt. Az 1861-iki és 1868-iki rendeletek értelmében majdnem minden tanszék lengyellé lett, de Lwówban csak néhány tanszéken engedték meg a lengyel nyelvet.

llyformán már csak a közigazgatás és igazságszolgáltatás nyelve volt a német. Közben kitört az 1863-iki lengyel forradalom, mely válasz volt *Wielopolski* panszlavisztikus politikájára. A lengyelek reményeket fűztek Ausztriához, amit az osztrák kormány magatartása megerősíteni látszott.

A kormány nem gördített nehézségeket a toborzás elé s az osztrák lapok nyíltan biztatták a felkelőket. Ausztria és Franciaország közt diplomáciai tárgyalások indultak meg a lengyelek segítségét illetőleg. *Metternich* Richárd herceg különleges megbízással utazott Parisba, ahol *III. Napoleon* azt mondta neki, hogy ha Ausztria a lengyelek érdekében tesz valamit, ő is kész áldozatokat hozni.¹⁾ A lengyelbarát politika támogatói közt volt *Eugenia* császárné, *Napoleon herceg*, *Walewski* gróf miniszter és *Drouyn de Chusys*.

Bécsben azt mondták a miniszterek, hogy a lengyel kérdés egész Európa figyelmét magára fogja vonni, ha a fölkelés még bizonyos ideig tudja magát tartani.

Zamoyski Wladyslaw gróf terve szerint arra az alapra helyezkedett volna Ausztria, hogy Oroszország elvesztette jogát Lengyelországra nézve, mert nem tartotta meg a bécsi kongresszuson tett ígését.

Ausztria azonban késedelmezett s a tárgyalások Francia- és Angolországgal nagyon sokáig húzódtak. A fölkelők nem tudtak tájékozódni a nagyhatalmak politikáját illetőleg, bár osztrák

¹⁾ Dr. A. von Guttry. Die Polen und der Weltkrieg. München. 1915.

résről biztosították őket, hogy csak tartsanak ki a végsőig. A fölkelés azonban orosz földön már nem tarthatta magát s a fölkelők galíciai területre szorultak.

Ebben a pillanatban megváltozott Ausztria magatartása a fölkeléssel szemben, melyet nyomban elnémítottak. A lengyelek keserűen csalódtak; be kellett látniok, hogy az idegen segítség csak utópia volt.

Nehéz idők következtek most. A tartományra kimondták az ostromállapotot s a lengyelekre újra súlyos megpróbáltatások vártak.

1866 hozta meg a fordulatot. A szerencsétlen königrätzi csata után Ausztria belátta, hogy az önkényuralom okozta elégedetlenség romlásba sodorja az országot. Az alkotmányos élet a galíciai lengyelség fejlődésében is fordulópontot jelentett. Ez időtől kezdve a galíciai lengyelség politikáját a föltétlen lojalizmus és törhetetlen hűség jellemzi, minek legpregnansabb kifejezői ama szavak, melyeket 1866-ban a galíciai tartománygyűlés *Potocki Ádám* gróf indítványára vett be az uralkodóhoz intézett föliratba: *«Te melletted állunk Urunk s melletted akarunk állani.»*¹⁾

Mihelyt a Magyarországgal való kiegyezés megtörtént s Horvátország széleskörű autonómiát kapott, a lengyelek is oda-törekedtek, hogy Galícia számára önkormányzatot biztosítsanak. Ez irányú kívánságukat az 1868-iki tar tománygy ülésen tárgyalták s foglalták össze az uralkodóhoz intézett feliratban. Ez az u. n. *«galíciai rezolúció»*.

Ez a rezolúció kifejtette, hogy az életben lévő osztrák törvények nem adnak oly mérvű törvényhozási, közigazgatási és igazságszolgáltatási önállóságot, ami ily nagy történeti multu nép kulturális fokának megfelel. Ez csak elégületlenséget idéz elő, ami a monarchiára nézve káros hatású lesz. A tartománygyűlés tehát azt a javaslatot teszi, hogy Galícia nemzeti önkormányzatának és sajátos szükségleteinek megfelelőleg biztosíttassék a tartománygyűlésnek, hogy a birodalmi tanácsba való választások módját megállapítsa. A 2-ik pont kimondja, hogy a galíciai tartománygyűlés kiküldött tagjai a birodalmi tanácsnak csak oly

¹⁾ „Przy Tobie Najjasmiejszy Panie stoimy i stac chcemy.“

tárgyalásain vesznek részt, amelyben az ország összes tartományait érdeklő kérdésekről van szó.

A következő pontokban ama kormányzati ágak vannak felsorolva, melyek a birodalmi tanács hatásköréből a tartománygyűlés jogkörébe mennének át. Az autonóm ügyek (közigazgatás, igazságszolgáltatás és közoktatás) vezetésére tartományi tanácsot, valamint a korona mellé tanácsadóul tartományi minisztert kérnek.¹⁾

E kívánságok keresztülvitele nagy nehézségekbe ütközött Bécsben, mert a Reichsrat ellenszegült ezek elfogadásának. *Beust* eleinte támogatni látszott a lengyelek követeléseit, mert a véderő-javaslat megszavazásához szüksége volt a lengyelek szavazataira.

Mihelyt ezeket elfogadták, a kormány vonakodott a galíciai rezolúciót támogatni s azt huzta-halasztotta. Mi több, *Giskra* miniszter egyenesen kijelentette a lengyelek interpellációjára, hogy e határozatokat nem fogja a Reichsrat elé terjeszteni, mert erre nincs kötelezve és «Galícia levélhordója» nem akar lenni. *Berger* miniszter ellenben mellettük volt.

Ekkor *Ziemialkowski*, ki e rezolúció behozatala körül nagy szerepet játszott, Pestre utazott *Andrássijhoz* és megkérte, hogy támogassa azt az uralkodónál, ő ezt megígérte s meg is tette. Így jött létre az 1869-ik évi június 4-iki legfelsőbb rendelet, mely a lengyel nyelvet teszi a bíróságok és a közigazgatás hivatalos nyelvé.²⁾ *Andrássy* Gyulának tehát nagy érdeme van abban, hogy a lengyelek e kívánsága teljesedett.

A rezolúció többi pontjainak keresztülviteléért tovább küzdenek a lengyelek. A galíciai tartománygyűlés évről-évre megismétli azt, ami sok vitára ad alkalmat a Reichsratban. Voltak oly pillanatok (1870-ben és 1872-ben), mikor még a centralisták is hajlandók voltak a lengyeleket támogatni a rezolúció keresztülvitelében (némileg megnyirbáltan), ha viszont azok segítik őket központosító és németesítő törekvéseikben a többi osztrák tartományban. Volt oly idő, mikor *Hohenwarth* grófnak az önkormányzati irányt támogató kabinetije 1871-ben benyújtotta Galícia különállásának tervét. E terv kibővítette a galíciai tar-

¹⁾ Guttry. Id. m. 251. I.

²⁾ Dr. Adorján v. Divéky. Graf Julius Andrássy und die Polen. Polen, 1916. Nr. 22. és Pamietniki Floryana Ziemialkowskiego. 38—39. 1.

tománygyűlés törvényhozó jogát, külön minisztert adott Galícia részére s a bécsi legfőbb bíróságnál külön tanácsot ismert el.

Mikor 1873-ban az államtanács keresztülvitte, hogy a képviselők választása közvetlenül történjék s ne a tartománygyűlés révén, a rezolúció elvesztette jelentőségét s lassan feledésbe merült.¹⁾

E küzdelem folyamán azonban jelentős engedményeket sikerült biztosítaniuk a lengyeleknek. Kiegészítették a lengyel nyelvre vonatkozó rendeleteket s az említett 1869-iki császári rendelet értelmében a lengyel lett majdnem az összes polgári hatóságok és bíróságok belső hivatalos nyelvén. A központi hatóságokkal és a katonasággal való érintkezés továbbra is német maradt.

Német volt még nem sokkal ezelőtt az állami ügyészségek nyelve s az még jelenleg is a *csendőrségnél*; *német* még továbbá a *vasút, posta és távíró* belső hivatalos nyelve.

Tért nyert a lengyel nyelv az egyetemeken is, amennyiben 1870-ben a krakóit tették teljesen lengyellé s 1871-ben a Lvóv-i egyetemen és műegyetemen is lengyelül adtak elő. 1882-ben kimondták, hogy elvileg lengyel a lwóvi egyetem nyelve, de a kis-oroszok is kapnak néhány tanszékét. (Jelenleg öt tanszék kis-orosz nyelvű.)

A rezolúció kívánságai közül csak egyetlenegy valósult meg teljesen; 1871-ben ugyanis kinevezték az első galíciai tárca nélküli minisztert *Grocholski* Kázmér személyében.

Bár a galíciai rezolúció nem érte el célját oly értelemben, mint azt a lengyelek kívánták, azért mégis igen nagy jelentősége volt Galícia fejlődésében, mert megakadályozta a centralisztikus és németesítő törekvéseket és irányt jelölt a lengyeleknek.

Lássuk most milyen politikai irányok alakultak ki a galíciai lengyelek körében a hatvanharmadik felkelés után.

Az 1863-iki felkelés sikertelensége s annak tanulságai nyomán új politikai iskola alakult Galíciában, mely látva azt, hogy a forradalmak nem vezettek eredményre, oly nemzedéket akart nevelni, mely szakít a forradalmi hagyományokkal s az érzelmi

¹⁾ A rezolúcióval bővebben foglalkozik Bobrzynski, Jaworski, Milewski: „Z dziejów odrodzenia politycznego. Warszawa 1905.

politika helyett a körülményekhez alkalmazkodó gyakorlati politikát csinál. Eme iskola a «káros politika» helyett a «politikai hazaszeretetet»¹⁾ hangoztatta. Ez az iskola feladatául tűzte ki magának, hogy kikutassa a nemzet természetében fekvő ama hibákat, melyek az ország romlását okozták. Ennek elérése céljából a lengyel történelmi kutatásokat lélektani alapra akarták helyezni s e feladat keresztülvitelével Szujski Józsefet, a jeles történétíró-t bízták meg.

Ez iskola támogatta a kormányt és a koronával szemben föltétlen lojalitást követelt, de ezzel szemben viszont a lengyelség nemzeti létének elismerését kívánta az államhatalom részéről. Ez iskola hívei arra törekedtek, hogy a lengyel nemzetiséget fenntartsák s hogy módot nyújtsanak arra, hogy a lengyelség állami élet nélkül is tisztességes helyet foglaljon el a nemzetek közt.

Ez iskola alapítói közé tartozik *Kozmian Szaniszló* publicista, *Tarnowski Szaniszló* gróf irodalomtörténész (később krakói egyetemi tanár), *Sznjsld József* történész és *Wodzicki Lajos* gróf. Ez a nemzeti konzervatív párt hosszú időn át vezető szerepet játszott Galícia politikai életében. E párt főleg Krakóban volt erősen képviselve s itt jelentek meg a «*Téka Stanczyka*» c. politikai cikkek, amiért is a párt tagjait *Stanczyk-oknak* nevezték.²⁾

A «*Téka Stanczyka*» a szatíra fegyverével dolgozott s a lengyelség hibáit és gyengeit maró gúnnyal ostorozta. Ez iskola történeti és publicisztikai munkákkal igyekezett a közvéleményt az ő tanainak és eszményeinek megnyerni. Ebből az iskolából alakult ki az a hatalmas politikai párt, mely egyrészt támasztó oszlopa volt az osztrák kormánynak, másrészt előmozdította a lengyelség nemzeti megerősödését.

E politikai irány vezetői középutat akartak tartani a két szélsőséges irány — a politikai közömbösség és a forradalmakat szító «káros hazafiasság» közt. Míg az előbbi konzervatív pártok szociális és egyházi szempontokat is szem előtt tartottak, addig ők csak politikai irányban dolgoztak. Vezetőik *Potocki Adám* gróf, *Lubimirski* herceg és *Grocholski* voltak.

Dacára annak, hogy a párt erős támadásoknak volt kitéve

¹⁾ Guttry. Id. m. 262. 1.

²⁾ Stanczyk volt I. Zsigmond lengyel király (1506—1548) híres udvari bolondja, ki egyenesen és leplezetlenül mondta meg a maga véleményét.

a nemzeti pártiak részéről, mégis sikerült neki a vezetést kezében tartania és számos államférfiút adni a kormánynak.

A Stanczyk irány politikájának alapját legpregnansabban *Szujski* fejezte ki a «*Prezgiad Polski*» hasábjain megjelent cikksorozatában. «Semmi közöm hozzá — írja 1866-ban — mi volt Ausztria reánk nézve. Nem törődöm sem 1772-vel, sem 1846-tal, sem 1864-gyel; úgy veszem Ausztriát, amint az *Königrätz* és a *prágai béke* után mutatkozik ... Tudom, hogy sok millió szláv-ból, németből és magyarból áll. Tudom, hogy e monarchia jelentékeny szerepet játszik Európában. Tudom, hogy Oroszországnak útjában áll. Tudom, hogy nekem mint lengyelnek kötelességem ama hagyományokat követni, melyeket a múlt reám parancsolt.»¹⁾ «Nem mint galíciaiak — mondja ismét 1868-ban — hanem mint lengyelek állunk Ausztria mellett, mert Ausztria reánk nézve Középeurópa népeinek kérdése, a nyugati civilizáció kérdése.»²⁾

Rendkívül jellemzők e párt másik oszlopos tagjának *Tarnowski Szaniszló* grófnak 1867-ben a tartománygyűlés feliratának tárgyalásakor elhangzott nyilatkozata, melyben Ausztria történeti hivatását abban látja, hogy Oroszországgal háborút fog viselni, tehát ugyanazt a hivatást tölti be, amit Lengyelország századokon keresztül. «Bizonyos, — mondja — hogy ebben a harcban a szabadságot az erőszak, a felvilágosodást a sötétség, hitünket az idegen hit ellen kell megvédelmeznünk ... mellette állani annyi, mint hűnek lenni nemzeti gondolatunkhoz, történelmünkhöz és jövőnkhöz — ezt kimondani, annyi mint életjelt adni az egész nemzetről, forrón beszélni az egész közös lélekből.»³⁾

Ugyanez a hang csendül meg az összes beszédekből a felirati vita idején. Ezt hangoztatja *Ziemalkowski* is, mikor azt mondja, hogy Galícia a legjobb fegyver Oroszország leverésére.

Szerfölött jellemző az akkori lengyel vezető körök politikai gondolkodására *Czartoryski Wladyslaw* hercegnek nyilatkozata, melyet 1870. május 3-ikán mondott Parisban a «Lengyel Történelmi és Irodalmi Társulat» ünnepén: «Nem fogadhatjuk el a

1) Polen 1916. 72. sz.

2) Polen. U. ott.

3) Polen. U. ott.

nekünk följánlott szláv politikát. A szláv ügy árulóinak mondanak bennünket, mert óva intjük a szlávokat Oroszország hálójától, mert Ausztriát támogatjuk, mert a magyarok barátai vagyunk, mert nem akarjuk, hogy a cár Konstantinápolyt elragadjon. Ha választanunk kellene, hogy feláldozzuk a németeket a célból, hogy Ausztriában tisztán szláv uralom létesüljön, nem haboznánk — dacára annyi új és régi sérelemnek — kezet adni a németeknek, mert a németek reánk nézve Európát és a nyugati műveltséget képviselik, míg a szláv politika németellenes irányával ázsiaiak és barbárnak tűnik föl.¹⁾

Az oroszellenes politikán kívül még egy momentum indította a lengyeleket arra, hogy Ausztriával kibéküljenek és annak politikáját támogassák. Az 1866-iki porosz-osztrák háború következménye az volt, hogy az osztrák németiség a német birodalomból való kiválása következtében jelentékenyen gyöngült s már nem volt oly veszedelmes a lengyelekre nézve. Ezzel a meggyöngült németiséggel már szövetkezhetnek a lengyelek anélkül, hogy nemzetiségüket délteniök kellett volna. Az osztrák lengyelek kedvező helyzete lett most a lengyel politika sarkpontja s ez a körülmény nagyban előmozdította azt, hogy a lengyelek az orosz pánszlávizmustól elfordultak. Ezzel számolniok kellett az oroszoknak is, kik most a lengyel nemesség, és papság letörése helyett azok megnyerésén dolgoztak.

1868-tól kezdve a konzervatív *Stanczyk párt* volt a galíciai lengyel nép vezetője, mely az osztrák államhatalomnak hathatós támogatásával vélte a lengyelség érdekeit Oroszország ellen megvédeni. 1870 óta erősen katolikus színezete volt a pártnak, aminek alapját a következő okokban kell keresni: elsősorban az oroszok erőszakos fellépésében a katolikus egyházzal szemben s a görög katolikusok üldözésében a chelmi földön. A szentszék és a cárizmus közt való feszült viszony a hetvenes években arra indította a Stanczyk pártot, hogy mint az egyház hű fiai lépjenek fel, mert az orosz ellen, mint a lengyelség és a katolicizmus üldözője ellen össze kell fogni s ellene közösen küzdeni. Másodszorban nyugtalanította őket a Poroszországban megindult kultúrharca, mely Bismarck kijelentése szerint²⁾ főképp a lengyelek ellen

*) St. Kolmian. Podróie i polityka. Krakow, 1905, 74. 1.

2) „Der Beginn des Kulturkampfes war für mich überwiegend bestimmt durch seine polnische Seite.“

irányult. Attól tartottak, hogy a harc s vele kapcsolatban a szocializmus a lengyel hagyományokat és szellemet megsemmisítik.¹⁾

A Stanczykokon kívül még két nagyobb irány szerepelt Galiciában 1868-ban és pedig *Ziemialkowski* csoportja, mely főképp az alkotmányra fektette a fősúlyt és parlamenti úton akart Galiciának autonómiát biztosítani, hasonló, mint Horvátországnak van. Emellett ki akarta terjeszteni a tartománygyűlés hatáskörét és az iskolában kizárólag a lengyel nyelvet alkalmazni. Galícia bevételeit szerinte csak a tartomány szükségleteire kelljen fordítani; azonkívül legyen tartományi kormányzat, mely a gyűlésnek felelős lesz. Végül Galícia számára minisztert követelt.

A harmadik csoport, melynek vezére *Borkowski* gróf volt, már sokkal messzebbmenő követelményekkel lépett fel és oly önállóságot szeretett volna Galiciának, biztosítani, mint Magyarországnak volt. Csak oly kérdéseket tárgyaljanak közösen, melyek a dinasztia és a monarchia véderejét és, kifelé való képviselését illetik.

Nagy szerepet játszott még e tartomány gyűlésen a demokrata *Smolka Ferenc*, ki a galíciai rezolúció keresztülvitele mellett kardoskodott.

A galíciai lengyeleknek biztosított engedmények nagy hatással voltak a lengyelég kulturális és politikai fejlődésére s Galícia körülbelül azt a szerepet játszotta a lengyelég történetében, mint nálunk Erdély a XVI—XVII-ik században, fentartója és istápolója volt a nemzeti gondolatnak és műveltségnek. A lengyel tudomány és művészet Galiciában emelkedik a legmagasabbra s a két lengyel egyetem a Lengyel Királyság, Litvánia és Pózn tudományoszomjas ifjait vonzza magához.

A lengyelég azonban míg egyrészt kihasználja az osztrák uralom adta jogokat és engedményeket belső kifejlődésének előmozdítására, másrészt a legéberebb figyelemmel kíséri Európa politikai atmoszféráját és mint a rezgőnyárfa a legcsekélyebb fuvallatra megrezdül. Minden alkalmat megragadnak, hogy ősi ellenségük az orosz ellen harcoljanak, öröm és reménység tölti el a lengyeleket, midőn az orosz-török háború kitör. Egy *lengyel-török* titkos szövetség alakul, melynek célja lengyel fölkelés szer-

¹⁾ Cleinow. Die Zukunft Polens. Leipzig, 1914. II. 138. 1.

vezése és az oroszoknak hátba támadása. Ez a mozgalom Lwówból indult ki s megindítói lengyel mérnökök voltak, kik török vasutak építésében vettek részt s *Midhat* basával, az oroszok engesztelhetetlen ellenségével állottak összeköttetésben.

A lengyel konföderáltak százezer ember állítására kötelezték magukat s ezzel szemben a török kormánytól százezer forintot, 60.000 fegyvert és egymillió töltényt kellett volna kapniok. De *Midhat* basát rövidesen *Saufet* basa váltotta fel, aki hallani sem akart a lengyelekről és csak *Mahmud Damât* basa a szultán sógora állott velök összeköttetésben.¹⁾ A szövetkezés eszméje tovább terjedt és a bécsi lengyel klubban csoport alakult, mely a tervet föl akarta karolni, annál is inkább, mert Magyarországon is lelkesedtek a törökökért. Azonban ép e csoport, csak az esetben tartotta keresztülvihelőnek e tervet, ha Ausztria-Magyarország nyíltan állást foglal Oroszország ellen. Andrássy azt ajánlotta az uralkodónak, hogy foglalja el Orosz-Lengyelországot, mert ez a legbiztosabb bástyája lesz a kettős monarchiának Oroszország ellen. Az uralkodó azonban nem fogadta el azt, mert Bosznia és Hercegovina megszerzését óhajtotta. A berlini és bécsi tanácskozások határozatai a semlegesség mellett döntöttek, melynek kijelentése 1877 május 4-ikén történt. Ez állásfoglalásnak oka nemcsak a külpolitikai körülményekben keresendő, hanem jórészt Ausztria viszonyaiban, mert az osztrák szlávok közül csak a lengyelek voltak oroszellenesek, míg a csehek és a kisoroszek ezzel szemben azt kívánták, hogy a kormány támogassa az oroszokat. Ez nagyon kellemetlenül érintette a bécsi lengyel köröket, melyek Oroszország ellen akarták hangolni a kormányt. Nehogy tehát a tervezett lengyel fölkelés támogatás hiányában csúfos kudarcot valljon és nehogy a lengyelek elveszítsék befolyásukat Bécsben, néhány lengyel arisztokrata arra határozta el magát, hogy a lengyel fölkelésnek ellene dolgoznak. E csoport élén *Sapieha Ádám* herceg állott. Néhányan közülök Konstantinápolyba utaztak, hogy a török kormányt lebeszéljék a konföderációval való szövetkezésről. *Battler* angol ügynök azonban, ki Oroszország ellen dolgozott, ellensúlyozta ezt s *Mahmud Damai* basát reábirta, hogy támogassa a fölkelőket, kiknek azonban nem volt elegendő eszközük tervük keresztülvitelére. Egy kiküldöttjük

¹⁾ Cleinow. Id. m. II. 208. 1.

járt Londonban és Parisban támogatást kérni, de míg az előbbi helyen kezességet kívántak, hogy a fölkelés nem vall kudarcot, addig ez utóbbi helyen egyenesen elutasították az illetőt.¹⁾

A lengyel fölkelésből nem lett semmi.

Ehelyett *Sapieha Ádám* herceg ragadta magához a vezetést és «Lengyel Nemzeti Tanácsot» szervezett az orosz ellen való agitáció céljából. Az időpont alkalmasnak látszott s a lelkesedés főleg Magyarországon oly nagy volt, hogy Oroszországnak szóló hadüzenet kimondását követelték. Oly hevesen kívánták ezt, hogy Andrásy helyzete nagyon nehéz lett.

A Sapieha által szervezett nemzeti tanácshoz igen komoly, jónevű és nagy szerepet játszó férfiak tartoztak, többi közt *Stablewski* gróf a későbbi pózeni érsek, *Guttry* nagybirtokos, *Niegolewski* és *Kanták* (Pózenből), Galiciából *Golemberski* hírlapíró és Andrásy bizalmi embere, *Orzychowski* 1863-as fölkelő és számos képviselő, pap és politikai író.

Tervük az volt, hogy Angolország bevonásával hadüzenetre bírják a kettős monarchiát Oroszország ellen. A bécsi Imperial szállóban, — hol a tanácskozásokat tartották — ott volt Johnston *Buttler*, *Manning* bíboros, *Rolbaud* és *Denbigh* Angolországból, *M id hat* basa Konstantinápolyból, *Jules Grévy* francia követ s több magyar és feudális cseh politikus.²⁾

E tanácskozások folyama alatt jött hire az oroszok vereségének Plevnánál, hol *Ozmán* basa oly hősiezen tartotta magát *Krt'idener* orosz tábornokkal szemben. A hír szinte lázba ejtette a tanácskozókat, kik elérkezettnek tartották az időt a cselekvésre. *Sapieha* minden követ megmozgatott, hogy *Andrásyt* hadüzenetre bírja Oroszország ellen. A magyar politikusok szintén ez irányban működtek, de hasztalanul, mert Bécs keze már meg volt kötve.

Az orosz-török háború után a lengyel kérdés ismét elcsendesül. A Németországgal kötött szövetség némi változást idéz elő Andrásy lengyel politikájában, mert a gyanakvó Bismarckra való tekintettel engedett erős lengyelbarát politikájából.

Midőn 1887—88 telén hajszálon függött, hogy Oroszországgal háborúba nem keveredtünk és ismét előtérbe lépett a lengyel

¹⁾ Cleinow. Id. m. II. 209. 1.

²⁾ Cleinow. Id. m. II. 210. 1.

kérdés, *Bismarck* ezt mondta az akkori bécsi német követnek: «Hát mit csinálunk, ha megverjük Oroszországot? Talán visszaállítjuk Lengyelországot? Ez esetben húsz év múlva újra szövetséget kell kötnünk egymással egy negyedik felosztás céljából. Ezért nem érdemes nagy és nehéz háborút viselni.»

Általában *Bismarck*nak oroszbarát politikája nagyban akadályozta *Andrássy*t és a *Ballplatz*ot, hogy a lengyel kérdést dűlőre juttassák.

Belpolitikai tekintetben azonban nem idézett elő változást a Németországgal való szövetség, mert továbbra is az a szelid bánásmód jellemzi Bécs lengyel politikáját, melyet *Andrássy* az uralkodónak ajánlott.

A kilencvenes évek óta azonban mindjobban elmérgesedik a lengyel és kisorosz viszony, ami igen nehéz feladat elé állítja az osztrák kormányt. Az ukrainisták mind erőszakosabb fellépése számtalan összeütközésre adott alkalmat. Voltak olyan irányzatok Bécsben, melyek az ukrainistákat támogatták a lengyelekkel szemben. Ez idézte azután elő, hogy a lengyelek egy része ellenséges magatartást tanúsított Béccsel szemben.

Az 1905-ik év (az utolsó orosz forradalom) forduló pontot alkot a királysági lengyelek politikai felfogásában. A forradalom leverése két homlokegyenest ellenkező politikai irány keletkezését idézi elő. Egy részök látva, hogy a forradalomnak nem sikerült a cári hatalmat megtörni, az oroszsal való megegyezés politikáját propagálta. E — nemzeti demokratának nevezett — párt vezetője *Dmowski* lett.

Mások (főleg szocialisták és függetlenségi érzelműek) viszont azt látva, hogy az orosz hatalom — dacára annak, hogy a lengyelek nyugodtan maradtak a forradalom alatt — továbbra sem változtat lengyelelles irányán, forradalmi és katonai szellemben akarták a nemzetet előkészíteni. Ezek Ausztriával rokonszenveztek, mert álmaik megvalósulását csak egy osztrák-magyar és orosz háború kitörésében remélték. Ezek szervezeteiket Galíciába is áttették, mert itt szabadabban mozoghattak. E katonai szervezetek megalapítói *Studnicki* publicista és *Pilsudski* a lengyel légiók dandárnoka voltak.

A másik irány tanai is tért hódítottak Galíciában s így a két tábor ide is átvitte küzdelmét és harcait.

Egészben véve a lengyelség fejlődésére nézve igen nagy ha-

tással volt Galícia, mert akkor, mikor mindenütt üldözték őket, itt zavartalanul fejleszthették kultúrájukat és nemzeti érzésüket. Ennek tudható be az is, hogy a lengyelek megalakították a légiónkat, melyek oly határtalan vitézséggel küzdenek az oroszok ellen.

Ami a királysági lengyelek hangulatát illeti, ezeknek túlnyomó része rokonérzéssel volt Ausztria-Magyarország iránt, amint azt varsói tartózkodásaim alatt (többi közt közvetlenül a háború kitörése előtt) számtalanszor volt alkalmam tapasztalni. Még az Oroszországhoz szító nemzeti demokratáknál sem tapasztaltam ellenszenvet a kettős monarchia iránt s u. n. oroszbarát politikájuknak alapja az, hogy nem bíztak a kettős monarchia erejében s hogy mélyszégyenvel voltak a poroszok iránt, kik kisajátító politikájukkal annyira elkésérítették a lengyeleket.

Összegezve az elmondottakat, látjuk, hogy az 1867 óta alkalmazott politika a lengyelséggel szemben nem volt eredménytelen, mert a lengyelség nagy része a kettős monarchiával rokon-szenvezett.